

**T. Litovkina Anna, Magyar közmondástár
Közmondások értelmező szótára példákkal szemléltetve**

A Magyar Nyelv Kézikönyvei X. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2005. XXVI + 818 lap

Magyarország annyi parömiográfust és parömiológust adott a világnak, hogy ideje volt kapni egyet. Kaptunk is. LITOVKINA ANNA személyében ugyanis orosz anyanyelvű szakember gyűjtötte össze a magyar közmondáskincssel kapcsolatos tudnivalókat. A szerző a téma jó ismerője. Több mint

két évtizede foglalkozik magyar, angol és orosz közmondásokkal, és számos írása jelent meg ezek tanításáról, gyakoriságáról, ferdítéséről és más aspektusairól.

Ezt a méretei és tartalma alapján egyaránt impozáns művet talán leginkább lexikonnak nevezhetjük: eligazít alakváltozatok, frekvencia, stílus, jelentés, etimológia, kontextus, szinonimák, antonimák, a hasonló alakú vagy témájú közmondások, végül pedig a közmondással rokon szólások ügyében. Így ez a közmondástár a legigényesebb szótárakkal vetekszik, pedig jóval nehezebb a parömiográfus dolga, mint a lexikográfusé, mivel a proverbiumok jóval összetettebb egységek, mint a lexémák.

Lássuk először, mit tartalmaz a kötet! A benne szereplő egységek döntő többsége közmondás, kisebbik része szólásmondás, szállóige és egyéb rokon műfajhoz tartalmazó egység. Ezért kiválóan kiegészíti a szintén a Tinta Könyvkiadónál 2003-ban megjelent másik két, hasonló tárgyú szótárt (FORGÁCS TAMÁS, Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve; BÁRDOSI VILMOS főszerk., Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára). Ezekbe ugyanis elsősorban szólásokat vetek fel.

T. LITOVKINA ANNA szótárában a közmondások száma megközelíti a kétezret, azaz többet vountat fel, mint a két említett mű, de jóval kevesebbet, mint amennyit az évszázadok során elődei összegyűjtöttek. Nem is kívánta túlszárnyalni őket ebben. Szótárának célja és érdeme elsősorban a minőség, a közmondáshoz kapcsolódó adatok sokrétűsége, pontossága. A szótári cikkek szerkezetét követve vizsgáljuk meg, mely információkat ad meg a szerző!

a) Kiemeli a közmondás legnépszerűbb alakját, ez a „szótári alak”; nem ráézés, hanem szám-szerűsített (részben saját) kutatás, gyűjtés alapján állapítja meg a legismertebb változatot.

b) Közöl stílusminősítést, ezzel segítve a megfelelő stílusú közegben való használatot.

c) Külön jelöli a magyar parömiológiai minimumhoz (a legnépszerűbbek 158-as „toplistá”-jához) tartozó közmondásokat.

d) Szerepelteti a közmondások alakváltozatait (érthető módon a teljesség igénye nélkül).

e) Megadja a közmondások jelentését, illetve jelentéseit. Bármilyen meglepő, ez a gyakorlat viszonylag friss, alig félszázados – talán, mert nagyon nehéz meghatározni egy közmondás jelentését (inkább használatról beszélhetünk, az pedig nagyon sokféle lehet).

f) Gyakran adatozza a közmondás eredetét, keletkezését; ha a magyar közmondásnál korábban jelent meg az idegen nyelvű megfelelője, közli azt eredeti formában és magyar fordításban. Az idegen nyelvű közmondások fordítása néhol szó szerinti, néhol pedig műfordítás; akár mindkettő szerepeltetése is indokolt lenne, habár túl terjedelmessé tenné a művet. Mivel váltakozva jelennek meg, célszerű lett volna jelölni, mikor melyik fajta fordítással van dolgunk. A héber és a görög mondások nem szerepelnek eredeti nyelven, s ez érthető; de néha a latinok sem, és ez már némi hiányérzetet kelt. Az ókori közmondások forrásainak megjelölése néhol szintén nem teljes.

g) Szinte minden közmondásnál előfordulási példát, példákat mutat be. Ez (FORGÁCS említett művének kivételével) nővum, ám annál fontosabb. Az eredeti kontextus teszi hitelessé a közmondás jelentését és módosíthatja annak formáját (vö. BARTA PÉTER, *Le proverbe aux multiples visages – texte et contexte* [A sokarcú közmondás – szöveg és szöveggörnyezet]. In: *Proverbium. Yearbook of International Proverb Scholarship* 19. Burlington, 2002: 39–64). A példák a XVI. századtól máig, az irodalomtól a publicisztikáig terjednek, és sohasem a szerző gyártotta őket. A források megjelölése azonban helyenként (pl. Mikszáth esetében) hiányos.

h) Jelzi az egyes közmondásokhoz tartozó paródiákat (más szóval antiproverbiumokat vagy közmondásferdítéseket) is. Ez utóbbiak megjelenetése szintén újdonság a magyar szótárirodalomban. (Az egyetlen jelentős kivétel HERNÁDI MIKLÓS több kiadást megért „Közhelyszótár”-a.) Az ezután következő szinonimabokor nemcsak a rokon értelmű közmondások körének megállapítása, hanem a címközmondás jelentésének pontosítása szempontjából is hasznosnak bizonyulhat.

i) Következnek az adott közmondás antonimái. Ezek egyrészt szintén segítenek körülhatárolni a közmondás jelentését (akárcsak a szinonimák), másrészt a közmondást relativizálva rávilágítanak, hogy a közmondásnak nem is saját jelentése van, hanem inkább használati köre.

j) Majd azokat a közmondásokat találjuk meg, amelyek ugyan nem rokon vagy ellentétes értelműek, de témájuk, egy-egy szavuk, szerkezetük azonos a címközmondásával.

k) Végül a szerző a címközmondáshoz kapcsolódó szólásokat szedi csokorba (pl. a *Kétszer mérj, egyszer vágj!* közmondással összefügg a *kétszer mér, egyszer vág* szólás). Ezek a szólások néha szinte szótári cikkeket alkotnak maguk is, hiszen olvashatjuk a szólások jelentését, illetve jelentéseit, alakváltozatait, előfordulási példáit a források megjelölésével. A praktikus megoldás a matrisoska babára emlékeztet. Szintén a szólásokkal kapcsolatban megemlítendő: a szótár (egészen pontosan a rövidítésjegyzék) félreérthetően utal a kétfajta frazeológiai egység viszonyára. A szólások előtt szereplő „D” (azaz derivátum) azt sugallja, hogy amikor közmondással és hozzá kapcsolódó szólással van dolgunk, akkor az elsőből származik a második; valójában a deriváció irányát gyakran nehéz megállapítani, éppen fordított is lehet. E potenciális kétirányúsággal a szerző kétségtelenül tisztában van; mi sem bizonyítja jobban, minthogy ő maga taglalja egy korábbi írásában (T. LITOVKINA ANNA – MIEDER, WOLFGANG, „A közmondást nem hiába mondják.” Vizsgálatok a proverbsok természetéről és használatáról. Bp., 2005. 17). Végül megjegyzendő, hogy gyakoriságuk vagy kulturális háttérük miatt további szólásokat is fel lehetett volna venni, mint pl. a *Kéz kezét mos-hoz a mossa (a) kezét [kezeit]*.

Az egyik legnehezebb feladat a közmondások olyan elrendezése a kötetben belül, hogy viszonylag könnyű legyen kikeresni őket. Ebben a szótárban a vezérszavak ábécérendjében szerepelnek, s ez megfelel az évszázadok során kialakult legjobb gyakorlatnak (ideális megoldás nem lévén). Tudnunk kell azonban, hogy a vezérszó kiválasztása vitatható. A vezérszó általában az első főnév (annak hiányában az első ige; ha ilyen sincs, vagy nem jellemző, akkor melléknév, névmás, határozószó). Ez a vezérszó egyben gyakran stabil eleme a közmondásnak, gyakran a közmondás témájához is szorosan csatlakozik, ezért az ilyen elrendezés megkönnyíti a megfelelő közmondás kikeresését akkor, amikor a szótár használója csak a téma alapján keres, a közmondás ismerete nélkül. Adott közmondás kikereséséhez segítséget ad a szerző az esetlegesen homonim vezérszavak megkülönböztetésével szófaj, illetve jelentés szerint, pl. MA (főnév ↔ határozószó), NAP (‘égítet’ ↔ ‘időszak’). A vezérszó kiválasztásának kivédhetetlen csapdái ellen pedig a kötet végén szómutató található. A szómutató kétségtelenül nagyon hasznos, de talán beépíthető lett volna törzsbe, s ennek két hozadéka lett volna. Egyrészt elkerülhető lett volna a jelenlegi elrendezés okozta ismétlés: a szerző által választott megoldás értelmében ugyanis minden közmondás szerepel a főrészben is a vezérszó alapján, de a szómutatóban is minden jelentős szava (köztük a vezérszó) alapján. Másrészt pedig a szótár használójának nem kellene egy adott közmondást először a főrészben, majd sikertelenség esetén a szómutatóban keresni, végül az utóbbi segítségével azonosított vezérszó alapján újra a főrészhez lapozni.

Megkönnyíti a szótár használatát a gyakori rövidítések feloldásának megismétlése minden lap alján. Helytakarékosági okokból azonban más megoldás is szóba jöhetne: minden második lap alján (hiszen akkor is mindig látja az olvasó); különálló lapra (pl. könyvjelző formájában); kihajtható lapra, amelyet a könyv elején vagy végén egy laphoz erősítenek.

További javaslat, hisz *A kibicnek semmi sem drága* (342): egy ideje már CD-n is megjelennek egyes szótárak. Ez ebben az esetben is indokolt lenne, mivel jellegzetesen olyan műről (kézikönyvről) van szó, amelynél fontos a különböző szempontú keresések megkönnyítése informatikai módszerrel.

Összegzésül: a mű számos jó oldala és elenyésző hiányosságai ismeretében elmondhatjuk, hogy az egyik leghasznosabb termése az utóbbi években feléledt magyar szótárkiadásnak. A magyar nyelv kutatásának, oktatásának, tanulásának hasznos, élvezetes és praktikus eszköze. Ott a helye minden olyan (magán- és intézményi) könyvtár polcán, amelynek gyűjtőköre a nyelvészet, irodalom, parolmiológia, néprajz.